

Jurija v Solunu za Galerijev mavzolej. Kompleks v Gamzigradu, ki ga je izkopavanje vse bolj razkrivalo, so razlagali kot administrativni center, tudi kot upravni center obsežnega rudarskega območja, kot cesarsko poletno rezidenco ali cerkveno središče. Kronološko so ga povezovali s časom Avrelijana, Dioklecijana, Galerija, Konstantina I., Anastazija in Justinijana. Dileme je zaključila omenjena najdba napisov. Intenzivna izkopavanja v naslednjih letih so pokazala, da je stavbna podoba obzidanega kompleksa izrazito dvodelna - avle in palačni trakti so se nekako zrcalno podvajali, dvojen je tudi obrambni venec. Središči obeh delov sta bili svetišči. Raziskovanje v naslednjih letih na bližnji vzpetini Magura, vedutno povezani z osrednjo cesto v Gamzigradu, je pokazalo tri krožne in en kvadraten stavbni objekt ter v vmesni tesni sledove tetrapilona. Avtorja nas v knjigi, ki je izšla s pomočjo Sorosove fundacije, seznanjata z dejstvi in dokumenti v prid svoji hipotezi, da gre na Maguri za mavzoleja in memorialna spomenika, v Gamzigradu pa za kompleks, ki je bil iz prvotne zasnove prezidan v kraj apoteoze cesarja Galerija in njegove matere. Najprej je govor o pokrajini, katere del je kompleks v Gamzigradu, in njeni zgodovini. Sledi analiza imena Gamzigrad, celotnega videza in lege v krajini ter umeščenost med naravne danosti območja. V naslednjem poglavju nas avtorja seznanita s potekom arheoloških raziskovanj na območju in z izsledki, ki so predstavljeni zgoščeno. Samo majhno število arheološke dokumentacije je uporabljene za vinjete, skladno z značajem publikacije, kar moti. Prav tako bi si zaradi očitnih ambicij publikacije želeli barvne fotografije, ki avtorjema in založniku zaradi cene v trenutku natisa verjetno niso bile dostopne. Vendar ko se potrudimo in razvozlamo maloštevilne profile, ugotovimo, da povedo bistveno tudi strokovnjaku. V naslednjem poglavju je najpomembnejši del opis arheološke podobe vseh petih nanovo odkritih arhitektur, obeh mavzolejev, konsekracijskih spomenikov, tetrapilona in tudi najdb v posameznem sklopu. Tem opisom sledi arhitekturna analiza ostalin in poskus rekonstrukcije. Šlo naj bi za okrogla mavzoleja - tholosa in poligonalni memorij na okroglem in kvadratnem postamentu. Enako je analiziran tudi tetrapilon. Drobne najdbe niso ravno številne, a njihov značaj, saj gre za zlatnike in srebrno posodo, priča v prid dataciji in interpretaciji. Podrobneje se z datacijo in funkcijo objektov ukvarja tudi naslednje poglavje, v katerem so našteje mnoge težave ob teh odločitvah. Analogije v arhitekturi in razvoj tovrstnega stavbarstva, detajli v oblikovanju dragotin in naposled podrobnosti iz Galerijevega življenja pomagajo določiti leti 305-306 za terminus post quem non za prvi mavzolej in spomenik ter za terminus ante quem non za drugi par. Pomembno je spoznanje, da celotna izvedba v Gamzigradu ni bila končana. Velikoptezni gradbeni načrt se je končal hkrati z izbrisom spomina na pobudnika te gradnje. Interpretacijo zaključijo študija o Galeriju in Romuli ter njuni življenjski usodi in povezanosti z deželo ob Timoku. Kot dodatki sledijo še analize zlatnikov (B. Borić-Brešković, A. Jovanović in A. Lalović), seznam slik in bibliografija, delo M. Bogdanović.

Knjiga govori o izjemnem arheološkem spomeniškem območju in ponuja izjemno interpretacijo. Gotovo se bo ob vsem še porodila ta ali ona misel in ta ali oni ugovor. Vendar je celota v Gamzigradu resnično območje cesarskih razmerij in cesarske zasnove in moram reči, da ne vidim razloga, zakaj bi avtorja ne imela prav v svoji hipotezi. Pa tudi če bi se kdaj izkazalo, da se v atribuciji motita in da je napisna plošča le ena izmed plošč, ki naštevajo pomembne kraje (če je bilo tako krašenje pomembnih javnih stavb v pozni antiki v navadi), mislim, da sta predstavila kompleks, ki pove o moči in slabosti, o veličini in nizkotnosti rimskega dominata več kot mnogo učenih razprav.

Iva MIKL CURK

Petar Petrović, Milena Dušanić, Olga Brukner, Velika Dautova-Ruševljan: *Fruška gora u antičko doba*. Prilozi za staru istoriju i arheologiju. Novi Sad 1995.

Monografija je delni rezultat ambicioznega raziskovalnega projekta. Ker so nekatere raziskave povsem zastale, za opravljene raziskave, zlasti za topografsko in delno zavarovalno delo spomeniškega zavoda je bila nevarnost, da se rezultati porazgube, so se v uredništvu odločili objaviti kot fazni izsledke, posamične bolj obdelane teme. Seveda so zaradi tega manj razumljivi vzroki in posledice zgodovinskega dogajanja. Nikola Tasić zato v uvodu opozarja zlasti na dejstvo, da manjka pogled na etnično podobo dežele, ki so jo Rimljani zasedli. Fruška gora s svojimi naravnimi mejami ne tvori geografsko zaključene enote in tudi v rimskem času ni bila enotno upravljana. Vojaško zgodovino območja in njegovega širšega okolišja, ki sledi rimski logiki, Petar Petrović predstavi v svoji razpravi Rimski limes na Dunavu u Donjoj Panoniji in naniza topografske podatke o krajih z ostanki utrd. Razprava prinaša pregled zgodovinskih podatkov. O legijah na zadevnem delu donavskega limesa je malo podatkov; še največ izvem o prisotnosti posameznih oddelkov iz vojaških diplom. V 2. in 3. stol. so vsekakor na območju zanesljivo delovali oddelki I ali II Adutrix, III Flavije, VII Claudije, I Minervije in VIII Auguste. Domnevne trajne prisotnosti katere od njih v Sirmiju arheološko še vedno ni mogoče dokazati, saj na širšem območju mesta ne poznamo ostankov tabora. Šele Notitia dignitatum omogočajo povezati nekatere arheološko dokazane utrdbe in legijske posadke: V Jovjivo z Burgenami-Novimi Banovci in Bonnonijo-Banostru ter V Jovjivo in VI Herkulijo z Onagrimum-Begečem. Več sledov so pustili pomožni oddelki in izjemen pristan na levem bregu Donave, ki je logično povezan s trdnjavo Onagrimum, naj bi bil povezava z brodovjem Classis Flavia Pannonica. Na tak način so dokazani tudi Taurinum-Zemur, Ritium-Surduk, Acumincum-Stari Slankamen, Cusum-Petrovaradin, Cornacum-Sotin, Teutoburgium-Dalj in Cuccium-Ilok. Zgolj arheološki viri in najdbe napisov pričajo še o utrdbah v Belegišu, Čortanovcih, Dumbovem, Neštinu in Baču, verjetno pa tudi v Sremskih Karlovcih in Čereviću. Vojaški značaj najdišča v Suseku in Sremski Kamenici ni potrjen, na več postojankah pa so bile poleg utrdbe ugotovljene tudi civilne naselbine ali villa rustica (npr. Dumbovo).

Celotno ozemlje, torej tudi zaledje donavskega visokega brega, na katerem so stale vojaške utrdbe, nam predstavlja pregled Milene Dušanić pod naslovom Stanovništvo Fruškogorske oblasti prema epigrafskim izvorima. Ob katalogu na območju najdenih napisov razpravlja o tem, kakšni družbeni sloji, etnične skupnosti in kulti se predstavljajo v epigrafskih virih. Po teh virih na tem območju niti v Sirmiju ne zasledimo v 3. stoletju nobenega pripadnika viteškega stanu. Vsekakor so na napisih (30 jih je znanih doslej) najštevilneje zastopane vojaške osebe, legionarji in vojaki pomožnih enot ter veterani. Z napisa je znan le en svečenik, na enem napisu je zanesljivo omenjen suženj, o položaju civilov pa v napisih ni podatkov. Na napisih prevladujejo rimska imena, domači sta imeni Gresa Dasmeni, Masti je osvobojenka traškega rodu kot Disala, Gogaenus in Uxello sta Kelta, v znanem napisu iz Putincev *CIL* III 3224 so naštet ilirska imena Liccaius in Loricus ter ob njih pojasnilo, da je pokojnik amantinskega rodu. Mogoče bi tisti, ki manj poznajo podrobnosti z območja, želeli nekaj več kronološke diskusije pri ključnih napisih. Vsekakor nas branje napisov v smotrno urejenem katalogu opozarja, koliko večje od predstavljenega so bile razsežnosti zgodovinskega dogajanja tudi v teritorialnem in civilnem zaledju limesa.

Olga Brukner predstavlja importirano in panonsko keramiko v sestavku s pomenljivim podnaslovom Prilog topografskim istraživanjima Fruške gore. V skopih obrisih prikaže značaj naselij in tako dopolnjuje zgodovinsko podobo razvoja na vsem

obravnavanem ozemlju. V smotrnem kataloškem pregledu in na tabelah predstavi podrobnosti keramike, ki ji je najprej služila za opredelitev, s preglednico pa vzpostavi zvezo s prejšnjimi monografijami. Žal izvira gradivo iz zelo različnih okolij, ohranjeni najdiščni podatki so tudi zelo različni, hkrati pa so nekatera naselja daljšega trajanja razpoznavna samo v posameznih funkcionalnih ali kronoloških izsekih, tako da so skupine težje primerljive med seboj. Vendar srečujemo širok razpon oblik in tehnik keramike s takimi regionalnimi značilnostmi (segajočimi do našega Pomurja, na primer jajčaste oblike z rebrom pod vratom), ki nam kažejo močno produkcijo, odprto raznim vplivom, ki je rasla iz zanimivega tudi staroselskega obrtnega izročila. Bolj zaključen je izbor posodja, ki je bil najden v poznorimskih nekropolah v Svilošu in Beški. Uvoz je narekovala Donava; Petrovaradin je med izrazitimi najdišči italske sigilate poznoavgustejskega časa. Naposled predstavlja Velika Dautova-Ruševljan obrtne proizvode in numizmatične najdbe. Med obrtnimi proizvodi obravnava drobne materialne kulture, dasi v uvodu omeni podatke o gospodarskem življenju na območju. Vsekakor gre za gradivo, pri katerem proizvodnja in ohranjenost v arheoloških sklopih narekujejo povsem druge zakonitosti kot pri keramiki. Najprej sledi fibulam (aucissa 1, ločne 4, profilirane 6, kolenčaste 2, omega 2 in čebulaste 34). V žganem grobu v Beški so našli dve srebrni fibuli iz 2. ali 3. stoletja, omega fibulo in več čebulastih fibul. Avtorica se zadovoljuje z datacijami na stotine, kar je smotrno pri mnogih predmetih z zelo pomanjkljivimi najdiščnimi okoliščinami. Lasnice so na območju znane iz poznega obdobja iz Beške, Čereviča in Sviloša (z okroglo, poligonalno in z glavico v obliki ptice). To gradivo avtorica datira v 4. stoletje, kakor tudi koščene glavničke, dasi opozarja, da se pojavljajo do 6. stoletja. Zanimivo je, da štirje glavnički izvirajo iz utrdbe v Čortanovcih. Šivanke so našli v Beški z novci 4. stoletja, le ena iz Dumbovega je iz flavijskega časa. Zapestnice so na tem območju znane spet le iz grobov 4. stoletja, in sicer s konci v obliki kačjih glav, pletene in iz steklene paste. Tudi med prstani prevladujejo pečatniki, najdeni v poznih nekropolah Sviloša in Beške; našli so jih tudi v Dumbovem, Čortanovcih in Rakovcu. Tak prstan se v Beški pojavlja tudi v starejšem grobu iz 3. stoletja. Pasno okovje izvira spet predvsem iz nekropol v Beški in Svilošu, posamezni kosi iz drugih najdišč so starejši. Tipološko se okovje iz grobov veže z veliko skupino okovja poznega 4. stoletja, vendar so primeri (tudi zapestnice t. 5: 29) ki jih okras - t. 7: 7 iz Sviloša - veže z drugačnim likovnim svetom, in tudi z nekoliko drugačnimi časi. Zanimivi so trni stereotipnih pasnih spon, ki imajo pogosto zaključek v obliki kačje glave. Predlagana datacija nekaterih pasnih spon iz Rakovca (zlasti t. 9: 21-23) me ni povsem prepričala. Bolj pisan je sestav drugega okovja in pasnih jezičkov; za jeziček t. 10: 32 iz Dumbovega bi menila, da je mlajši. Brez podrobnejše likovne analize predstavlja avtorica še okovje skrinjic, med katerimi zlasti izstopa okov z meduzino glavo in trak z lovsko sceno iz Čortanovcev. Sledi skupina orodja in orožja, steklo ter oljenke. Med stekleničkami poznega 4. stoletja zavzema posebno mesto eden redkih kozarcev z napisom - napitnico in vrček na nogi iz groba v Svilošu, med oljenkami pa veliki skupini oljenk v obliki skodelice iz Beške in Čortanovcev. Avtorica na koncu kratko povzame kdaj se pojavlja obravnavano gradivo in v kakšnih okoljih. Menim, da je preskromna v sklepu, čeprav se res moramo zavedati pomanjkljivosti najdiščnih podatkov. Dejstva nam dajejo misliti, in sicer: da je tudi v dinamičnem zaledju limesa na eni strani in Sirmija na drugi strani velikansko količinsko nesorazmerje med najdbami srednjega in poznega cesarskega časa. Ohranjeno ali vsaj rešeno gradivo ene same nekropole bistveno spremeni količinska razmerja, spreminjajo jih tudi drugačne pogrebne navade! Nasploh je vznemirljiva moč materialne kulture 2. polovice 4. stoletja. Razlage njenega za-

četka in njenega konca še vedno ne zadovoljujejo. Vendar avtorjem ne gre štet v zlo, da se s to uganko niso spoprijeli. Na koncu moramo vendarle dopolniti uvodne misli Nikole Tasića, da je delo torzo. Res bi si želeli tisti, ki območja ne poznamo iz vsakdanjega strokovnega dela, da bi vsaj v posebnem poglavju in ne takorekoč med vrsticami in v opombah razbrali dejstvo, da beremo o prostoru, kjer so prišli na dan napis iz Putincev z izjemnimi podatki o rimskih spremembah organizacije domačih plemen, paradni šlemi iz Berkasovega in poslikana grobnica iz Beške. Morda je prednost vsake in torej tudi te knjige, da nas sili k dodatnemu razmisleku in iskanju dodatnih informacij.

Iva MIKL CURK

Roman Limes on the Middle and Lower Danube. Uredil Petar Petrović. Đerdapske sveske. Posebna izdanja 2. Beograd 1996.

16. mednarodni kongres raziskovalcev rimskih meja in vojaške zgodovine bi moral biti po dolgoročnih načrtih leta 1994 na ozemlju prejšnje, druge Jugoslavije. Ko se je začela najnovejša balkanska morija, so kongres prestavili na naslednji predvideni kraj, na Nizozemsko, in tam je potekal jeseni 1995 v Rolducu v provinci Limburg. Arheološki institut v Beogradu je kljub vsemu pripravil spomladi istega leta mednarodno srečanje, ki naj bi osvetlilo nekaj tem in predvsem predstavilo nove izsledke na tistem delu rimskih meja ob srednji in spodnji Donavi, zaradi katerih so pred časom Jugoslaviji poverili pripravo kongresa. Gradivo s tega srečanja nam zdaj posreduje uredniški odbor v knjigi, ki bi ji smeli pocištati le kvaliteto fotografij in površno delo korektorja nemščine. Prvi sklop referatov je najboljše in obravnava Moesio Superior. Ta del govori seveda izžerpneje tudi o problemih Đerdapa. Najprej podata P. Petrović in M. Vasić pregled arheoloških raziskovanj in njihovih izsledkov na tem delu rimske meje. Poleg tega, da naštejeta posamezne strateške postojanke na tem izredno gostu utrjenem ozemlju, povzmeta tudi pregledno historiat utrjevanja ter oblike posameznih sestavin utrd. Sledita sestavka, ki se ukvarjata bolj s problemom te meje v zgodnji fazi, ko je bila to res meja. Prvi je sestavek M. Mirković, v katerem obravnava politiko rimske države do mezijskega limesa med leti 33 in 117. Odlično pomaga razumeti, kako je bilo treba najprej ob mogočni naravni oviri, kot so donavske tesni, braniti rimsko ozemlje proti severu in omogočiti hitre premike v smeri vzhod-zahod in kako je bilo pozneje, ko je nastala provinca Dacija, potrebno vzpostaviti dobre komunikacije čez oviro Železnih Vrat v smeri sever-jug in kako je pri tem postala branljivost donavskih bregov manj pomembna. Drugi (S. Dušanić) govori o vlogi Scupija kot zaledja za Domicijanove vojne na Donavi. Sledijo predstavitev posameznih utrdb ali posameznih problemov v zvezi z njimi, in sicer: vojaškega tabora v Singidunumu (D. Bojović), vprašljivost lokacije Lederate (A. Jovanović), Ravne ter Diane-Karataša, Konopišta, Ljubičevca in spodnjega Banata. Iz Diane je analiziran tudi del materialne kulture, D. Grbić razpravlja o proizvodnji fibul v tej trdnjavi in nakaže določena dejstva iz razvoja fibul, ki jih velja upoštevati tudi drugje, T. Cvjetičanin pa o dobro datirani keramiki. Sklop skleneta dve razpravi, ki obravnavata območje v celoti; V. Najdenova predstavlja kulturno vzdušje v Ratiarji, N. Gudea pa razvoj zgornjemezijskega limesa in njegovih posadk med leti 86 in 106. S panonskim ozemljem se ukvarjata I. Popović, ki obravnava strateški pomen močvirij med Panonio Secundo in Moesio Primo, ter D. Dimitrijević, ki govori o pristaniščih panonskega ladjevja. Med prikazi iz Spodnje Mezije je za nas mogoče najprej zanimiv prispevek M. Tačeve, ki predstavlja nekaj novih napisov funk-